

Gáll Ernő

A regionalizmus kihívása

A napjainkban mind erőteljesebben fellépő regionalista mozgalmak, a szaporodó regionalizációs fejlemények új jelentésekkel gazdagítják az erdélyiség örökségét. Ez a hagyomány tehát ebben a vonatkozásban is időszerűsített értelmezésre tarthat számot.

Hol és milyen mértékben érintkezett/érintkezik az „erdélyi gondolat” a különböző nagyságrendű tájegységi törekvésekkel? Mi a jövője az Erdély-tudatnak a „régión Európában”? Ezek a kérdések nem légből kapottak. Nem valaminő öncélú szellemi játékosság szüleményei. Ellenkezőleg: objektív adottságokból, a valóságot tolmácsoló állásfoglalásokból, eszmecserekből következnek. Feszegetésüket sokfelé (nálunk is) fenntartások, gyanakvások kísérik. Számos tilalomfa veszi őket körül. A tabu-témák vesztégre azonban már nem totális. Európai folyamatok, tájainkon bátorak számító értelmiségi kezdeményezések szorgalmazzák a globalizáció, a regionalizmus, a föderáció, a különféle autonómiák kapcsolatainak - itt és most érvényesíthető - megvilágítását. Az említett fogalmakkal s az általuk közvetített aspirációkkal egyre gyakrabban találkozunk a közírásban, a politikai diskurzusban. Ez a „konjunktúra” számos fogalomzavarral, sztereotip fordulattal jár együtt. Éppen ezért az elméleti tisztázás, a pontosítás és új fogalmak bevezetése megkerülhetetlen feladatnak mutatkozik mindazok számára, akik az erdélyiség tradícióját - napjaink meghatározó társadalompolitikai és szellemi áramlatainak hatására - ébreszteni próbálják.

*

A sürgető feladat teljesítését eszmetágító elemzések és viták segítik elő. Van mire hivatkozni, van kikre támaszkodni. Különösen örvendetes jelenség, hogy szűkebb pátriánkban színre lépett az a román értelmiségi csoport, amelynek tagjai - magyar szakemberekkel karöltve - erőfeszítéseiket éppen az említett problémakör tárlására összpontosítják. Elsősorban a marosvásárhelyi Pro Európa Liga kiadásában megjelenő Altera című folyóiratra gondolok. A színvonalas szemel több számát is (1998. 7, 8; 1999. 9, 10, 11 sz.) a regionalizmus és a föderáció bemutatásának szentelte. Az újjászületett Magyar Kisebbség oldalain évek óta rendszeresen találkozhatunk a tájegységi s a kisebbségi mozgalmak összefüggéseinek a boncolgatásával. A Korunk immár hagyományossá vált súlypontos számokkal veszi ki részét a téma tudatosításából. A 2000. 1-es száma például az autonómia formáival foglalkozik. A Hét szerkesztői és munkatársai figyelmének az előterében a régiók kérdése markánsan jelen van. A kutató-értelmező munkát serkenti a magyarországi, szlovákiai és vajdasági szerzőkkel, folyóiratokkal (Regio, Pro Minoritate) kiépített együttműködés. A külvilág felé való nyitottság pedig a nemzetközi szakirodalom eredményeivel való lépéstartást biztosítja.

A gyarapodó s az egyre mélyebbre hatoló búvárkodások, közlemények száma a kérdésgyűttes növekvő fontosságát, fokozódó aktualitását fejezi ki. A „divat” mögött kemény tények, szignifikáns alakulások húzódnak meg.

Itt van mindjárt a globalitás és regionalitás egyidejűségének, kölcsönhatásának a komplexuma. Napjainkban egyik sem vizsgálható a másik nélkül. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy például az európai integrációt egyszerre regionális és globális folyamatok munkálják. Ebben a megközelítésben földrésznünk maga is régió a glóbuszon, s ugyanakkor kisebb-nagyobb entitások összessége. Európát változatlanul körülhatárolt nemzetállamok alkotják, ám az integráció menetében a limesek jelentősége csökken. A nagyobbodó egészen belül a rész-szuverenitások szerepe szüntelenül zsugorodik.

*

Kétségtelen, hogy a főként kontinensünk nyugati részében kibontakozott tájegységi szervezkedések – eredményeikkel együtt – hatékonyan ösztökélik a közép-kelet-európai regionális kezdeményezéseket. A történelmileg évszázadokra visszanyúló földrajzi, társadalmi és kulturális képződmények önérvényesítő megmozdulásaiban gyakran heveny etnopolitikai mozgósítottságok feszülnek. 1960-1980 között e mozgalmak (baszk, katalán, breton, korzikai, skót, wales-i stb.) virulenciája nőtt. Azok, akik támogatták, illetve képviselték őket, elsősorban az el nem ismertség állapotából akartak kitörni. Akcióik – ezzel együtt – a hatalmon lévő többség beolvasztó politikája ellen irányultak. Nem egyszer az etnokulturális célokért való erőfeszítéseket szociális sérelmek, követelések is fűtötték. E kettős indíték következtében gyakran éles konfliktusok robbantak ki.

Az érdekellentétek mélyén – mint jeleztem – legtöbbször nyelvi aspirációkra bukkanhatunk. Bennük az önazonosság kinyilvánítása és védelme jelentkezett. A regionalista küzdelmek sikereihez ama körülmény is hozzájárult, hogy rendszerint más társadalmi megmozdulásokkal (ökológiai, feminista, diákakciók stb.) való szövetségben teljesedtek ki. És végül ne tévesszük szem elől, hogy a régiókhoz kötött identitás választása, vállalása, az ilyen jellegű egyértelmű önmeghatározás az otthonra találás, az oltalmazottság élményét nyújtja az elidegenedés mai globális világában.1

A maastrichti egyezmény (1992) új szakaszt nyitott a nyugat-európai régiók fejlődésében. Új dimenziókkal gazdagította az európai szövetkezés és a regionális (etnikai) emancipáció ügyét. Az egyezmény megfogalmazói kifejezésre juttatták azt a felismerést is, hogy a különféle (regionális) művelődések nagy értéket képviselnek nemcsak hordozóik, hanem egész Európa szempontjából. Noha a regionalizáció folyamatában még sok a bizonytalanság, noha nagyok az eltérések, az integrációt egyelőre a nemzetállamok képviselik. A Régiók Bizottságának felállításával Maastricht erőteljesen sarkallta szubszidiaritás elvének gyakorlati alkalmazását is. Hatványozottan érvényt szerzett tehát annak az igyekezetnek, hogy a döntéseket minél közelebb vigyék az emberekhez. Lépést tett abba az irányba, hogy a régióknak is beleszólása legyen az őket érintő összeurópai opciók kidolgozásába. A maastrichti egyezmény az intézményesített partneri viszonyok meghonosításával sokat tett mind kontinentális és nemzeti, mind tájegységi szinten.

*

A regionalizmus, illetve a regionalizáció (a kettő ugyanis nem azonos, de egymással összefüggő; míg az előbbi alulról kibontakozó kezdeményezés, az utóbbi felülről kiinduló, adminisztratív jellegű lépés) nem pusztán nyugati modellek vonzásában történik. Vannak honi előzményei is. Kritikai számbavételüket nélkülözhetetlennek kell minősítenünk. Ez a múltidézés a régi illúziókból s a régi mulasztásokból adódó tanulságok levonását és a mai próbálkozások legitimálását szolgálhatja.

Ha a régió a központi hatalmakról némiképp levált, bizonyos hatáskörrel rendelkező nyelvi, széles értelemben vett kulturális, gazdasági, természeti sajátosságokat egy adott területen rögzítő konstellációt értünk (P. Glebel), amely valaminő identitástudatot is

kialakított magának, akkor erdélyi viszonylatban változatos múltbeli elgondolásokkal, kísérletekkel találkozhatunk. Jellemző továbbá, hogy – eltérő történelmi pillanatokban, szakaszokban – a kezdeményezések hol magyar, hol román oldalon (szász részről kevésbé) jelentkeztek. Közös regionális azonosságtudatot kifejező elképzelések azonban ritkán fordultak elő. Az erdélyi regionális entitás – különböző autonómiákhoz és föderációs tervekhez kötött – jövőképe többnyire válságtermék volt.

Visszapillantó leltárunk természetesen nem lehet teljes. A felidézett előzmények inkább csak példaértékűek. Az 1848-as unió és az 1967-es kiegyezés alapján Magyarországgal újraegyesített Erdélyben továbbélt és – különböző decentralizációs javaslatok közvetítésével – politikai motivációként is hatott a történelmi tartomány öngazgatásának a tradíciója. A különállás követelménye azonban ebben az időben elsősorban a román nemzeti mozgalom számára vált irányadóvá. Az akkoriban kialakuló – modern értelemben vett – román politikai pártok megnyilatkozásaiban (például a Pronunciamentul de la Blaj elnevezésű dokumentumban, 1868) tiltakoztak Erdélynek Magyarországgal való egyesítése ellen. A román elit számos tagja változatlanul a „bécsi utat” vélte járhatóknak, s a császári udvar támogatásával remélte céljait elérni. Az egységes nemzeti párt 1881-ben megtartott szbeeni kongresszusán elfogadott program – többek között – Erdély autonómiájának visszaszerzését szorgalmazta. Főként ott várta a románságot sújtó „sérelemi többletek” (Jászi Oszkár) kiküszöbölését. A Habsburg-házhoz fűződő – illuzórikusnak bizonyult – várakozások sajátos megnyilvánulása volt a Ferenc Ferdinánd köréhez közelálló Aurel C. Popovici-nak a Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich című könyvében (1906) kifejtett terve, amely Ausztria föderalizálását javasolta.

Az első világháború vége, az Osztrák-Magyar-Monarchia szétesésének traumatizáló folyamata az erdélyi magyarság haladó értelmiségi csoportjait is fogékonyabbá tette minden olyan felfogás iránt, amely – az autonómia valaminő formája révén – nemcsak magyar szempontból ígért kedvezőbb alternatívát, hanem a nemzetiségekkel való kiegyezés/megbékélés távlatát is kibontotta. Ilyen koncepciót kívánt Jászi Oszkárnak egy „Keleti Svájcot”, Erdély kantonális átszervezését előirányzó tervezete is.²

A szép plánumból – mint tudjuk – nem lett semmi. Maniúék már az aradi tárgyalásokon a magyar delegáció értésére adták, hogy számukra csak egyetlen megoldás létezik: a román királysággal való egyesülés. Igaz, a gyulafehérvári egyesülési határozatok kimondják, hogy mindegyik „népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához, saját anyanyelvére, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által”. Igaz az is, hogy a párizsi szerződés 14. szakaszának rendelkezése szerint: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” Mindez azonban írott malaszt maradt. (A székely kulturális önkormányzat a 30-as évek elején is még távoli kisebbségpolitikai célnak számított.)

Trianon után közvetlenül dilettáns tervek születtek (Székely Köztársaság, kalotaszegi republika, Bánsági Köztársaság), amelyeknek szerzői kapaszkodókat szerettek volna találni a megbolydult világban. Egészen más súlycsoportba tartoznak a Kiáltó Szó társszerzőnek, Paál Árpádnak és Zágoni Istvánnak a pragmatikus javaslatai. Kós Károly „nemzeti autonómiát” igénylő koncepcióját a gyakorlatiasság jegyében alkalmazva, Paál és Zágoni a magyar kultúra és nemzeti szervezkedés szabadságát – a területi öngazgatás s a nemzeti kataszter révén – szerette volna biztosítani.

Ezekben az években még a román nemzeti párt koriferusai is meg akartak valamit őrizni a régi Erdélyből. Eleinte védekezni próbáltak a Br(tianu-féle liberális párt balkáni stílusú gyarmatosításával szemben. Iuliu Maniu és Alexandru Vaida Voievod kiadta a jelszót: „Erdély az erdélyieknek”. Ellenállásuk azonban tiszavirág-életűnek bizonyult. A szebeni Kormányzó Tanács megszűnésével a regáli hatalom-központosítás már nem ismert semmilyen önkorlátozást. Ráadásul ez a tendencia az 1923-as alkotmányban maradéktalan szentesítésre talált. Ilyen körülmények között Jászi Oszkár újabb erőfeszítései, hogy az utódállamokkal valamilyen dunai kulturális együttműködést hozzon létre, kudarcra voltak ítélve. Ugyanigy fiaszó várt Gyárfás Elemérnek Maniuhoz intézett memorandumába (1919) foglalt „kibontakozási tervzetére”. Gyárfás az „erdélyi három nemzet unióját” kezdeményezte.³ Mostoha sorsa volt Müller Hermann szász jogász és publicista Erdély autonómiáját szorgalmazó elaborátumának is.⁴ Végül papíron maradt Romul Boil(román alkotmányjogász tanulmánya is (1931),⁵ amely a román államgépezet széles körű decentralizációjában jelöli meg a válságból kivezető utat.

*

Az erdélyiség politikai kudarcait némiképp kompenzálta – főként magyar vonatkozásban – az a sikertörténet, amelyet az irodalom területén mutathat fel. Az irodalmi-művészeti teljesítmények (minden vitatható vetületükkel együtt) az itteni regionalizmus termékenyítő jellegét bizonyították. Persze, a transzszilván irodalmi virágzás nem volt azonosítható a három erdélyi nép és művelődés – kölcsönhatásokat közvetítő – szövetkezésével. Az ilyen értelemben vett erdélyi regionális irodalom nem született meg. A helikoni irodalom viszont, amely őrizte, továbbélte a történelmi tartomány sajátos tradícióit, s ugyanakkor beilleszkedett az európai regionális irodalmak korabeli fellendülésébe, színrelépésének első pillanatától kezdve szembefordult a faji, a helyi „rögválóságokból” eredeztetett mítoszokkal. Nem az elszigetelődés, a bezárkózás, hanem a nyitottság, az európai értékek iránti nagyfokú fogékonyság jellemezte. Ezt az orientációt méltatta és támogatta Babits Mihály is, aki Európaiság és regionalizmus⁶ című írásában a nagymányos európai kultúrértékek követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak útját. Babits azt várta, azt sürgette a kis irodalmaktól, hogy olyasmit fejazzenek ki, amire a nagyobbak alkalmatlanok vagy képtelenek. Ez a teljesítmény legitimálná létüket. Jövőjüket is szavatolná.

A regionalizmus jegyében startoló és kifejlődő erdélyi magyar irodalom történészeit, a transzszilvanizmus régi/új bírálóit behatóan foglalkoztatja az egyetememes magyar művelődés, az összmagyar irodalom és a kisebbségi kultúrák-irodalmak viszonya. E kapcsolat minősítésének nemzetontológiai, a kisebbségi létet lényegileg érintő jelentése van.

Jellemző ebből a szempontból, hogy a toleranciát és bizonyos szabadelvűséget átörökítő hagyományra építkező, ám egy történelmi kataklizma következtében „önállósodó” erdélyi irodalmat rögtön az elején szakadárság miatt ítélték el. Ravasz László 1928-ban az „irodalmi skizma” bűnében marasztalta el a transzszilvanista írókat. Az Erdélyből áttelepült református püspök vádja heves polémiát váltott ki. Ennek során a helikonista írók krémje egyöntetűen hitet tett amellett, hogy az erdélyi irodalom a magyar nemzeti irodalom szerves, elidegeníthetetlen részét alkotja. Krédójukban ama meggyőződésüknek is hangot adtak, hogy a kisebbségi élet nyomása alatt létrehozott értékek az összmagyarság életét és mentalitását gyarapíthatják.

Ennek a „visszacsatolásnak” van azonban egy másik „olvasata”, egy másik vetülete is. Láng Gusztáv – aki sok székszísszel viszonyul a transzszilvanizmushoz és értékrendjéhez – arra figyelmeztet, hogy „az erdélyi magyar író minél kevésbé képes azonosulni azzal az államrenddel, amelyben polgárként él, annál inkább kötődik – nem csak nyelvében, írói-költői technikájában, hanem egész világképében – a nemzeti hagyományokhoz, mert a nemzetiségi elnyomás, a kisebbségre nehezedő diszkrimináció ellen csak így tud tiltakozni. (...) minél nagyobb diszkriminatív nyomás nehezedik egy kisebbségre, annál erőteljesebben érzi a többségi nemzethez képest más voltát, annál tudatosabban keresi ennek a másfajta identitásnak a kinyilvánítási lehetőségét. Azaz nemzetudata az (anyanemzettel) kapcsolja össze elsősorban.”⁷

A Kivándorló irodalom szerzőjének a radikalizmusában sok igazság rejlik. Kérdés viszont, mennyire elviselhető tartósan a tételéből

következő szki-zofrenikus létállapot és tudat? Hová vezethetnek ezek egy lappangó vagy nyílt etnikumközi konfliktusokkal megterhelt közegben?

Régióink népesedési és geopolitikai valóságához közelebb állónak érzem Pomogáts Bélának az erdélyi magyar kultúra hárm kötődéséről szóló nézetét. Pomogáts, aki könyvet írt a transzszilvanizmusról, és több írásában foglalkozott a nemzeti és a regionális irodalmak viszonyával, úgy látja, hogy minden kisebbséget többféle kötődés határoz meg. Alapvető természetesen az anyanemzethez való viszony, hisz ahhoz tartozik, de nem kevésbé fontosak a léte kereteit jelentő országhoz, annak többségi nemzetéhez, s az ott élő más népekhez való kapcsolatai. Végül – hívja fel a figyelmet Pomogáts – nem szabad megfeledkeznünk e népcsoportnak önmagához, történelméhez, kialakult hagyományaihoz, egyszóval saját identitásához való ragaszkodásáról. Az önazonosság megőrzéséhez, s a jövő fejlődéséhez mindhárom vonatkozási rendszerre szükség van. „Jó példáját adja – írja Pomogáts – e hárm rendszerben érvényesülő meghatározottságnak az erdélyi (romániai) magyar kultúra, amely természetesen nem tudja kivonni magát a romániai társadalomban érvényesülő folyamatok hatása alól, híven őrzi a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát, ugyanakkor erős elkötelezettséggel és tudatossággal kötődik az erdélyi magyarság hagyományaihoz és szellemi értékeihez.”⁸

Szervesen kiegészíti ezt a koncepciót Pomogátsnak a „magyar irodalom policentrikus modelljét” kifejtő elmélete. Szerzőnk úgy látja, hogy ez a szellemi képződmény eltér az ismert több központú kultúráktól (francia, kanadai-francia, angol, kanadai-angol stb.). A magyar irodalom központúsága abból származik, hogy az utódállamokban jelentős magyar kisebbségek élnek, szerte a világban pedig számottevő emigrációs csoportok alakultak ki. Ezek – önmagukat is oltalmazva – megteremtették a maguk literatúráját.

Ilyenformán a különböző művelődési-irodalmi regionalizmusok a maguk változatosságában egyszerre fejezik ki a kisebb-nagyobb magyar diaszpórákat s az egységes nemzeti művelődés életerejét.

*

Kuncz Aladár, aki – túlzás nélkül – meg is személyesítette a magyar kultúra egységét, s az erdélyi regionális irodalom európai elkötelezettségét, Erdélyben egy virtuális Közép-Európát látott. Szemléletére utalva, az erdélyiség mai, regionalista fogantatású ébresztése a közép-európai problematika körüli eszmecsereket felelevenítését is kívánja.

A nyolcvanas évek közepén, amikor Milan Kundera megjelentette nagy visszhangot kiváltó esszéjét⁹, a régiót sújtó szerencsétlenség lényegét abban jelölte meg, hogy országai eltűntek Nyugat térképeiről. A jeles cseh író Európa e részének a szovjet birodalomba való beolvasztása, identitásának elrablása ellen tiltakozott. Protestáló hangjába a szemrehányás, a felelősségre vonás akcentusai keveredtek, hiszen úgy látta, hogy a tragédiát kiváltó ok nem csupán Oroszországban keresendő. Kundera Európát is elmarasztalta, mert a valamikor szervesen kultúrkörébe tartozó népeket és államaikat sorsukra hagyta.

Milan Kundera írása nem hajdanvolt – nyugati fogantatású – művelődések nekrológja kívánt lenni. Ő nem valaminő megrendítő rekvizitum akart nyilvánosságra hozni, hanem – szándékai szerint – szellemi-erkölcsi emancipációra, a régióazonosság visszahódítására buzdított. Mondhatni, szellemi szabadságharcra ösztönzött, s ez az inkább rejtett, mint explicit módon megfogalmazott felhívás főként térségünk másként gondolkodó értelmiségieit között talált kedvező fogadtatásra. Persze, a polémia sem maradt, nem is maradhatott el. A Kunderával vitába szállók azonban nem csupán a nézeteit többé-kevésbé határozottan elutasítók köréből kerültek ki. Szenvedélyes pro- és kontra-érveket váltottak ki azok a kérdések, amelyek a régió határait, jellegére és jövőjére vonatkoztak.

Mit jelentett, mit jelenthetett akkor a közép-európai gondolat? Hívei nosztalgiákat követtek, avagy utópiákat kergettek? Történelmileg kialakult társadalom-gazdasági és politikai struktúrákat fejez ki ez a fogalom, vagy pusztán irodalmi-művészi, építészeti stílust, ízlést-e, egy végérvényesen letűnt kor bizonyos rétegeinek életérzését idézi-e fel?

Noha e kérdések napjainkig sem találtak egyértelmű válaszokra, maga, az őket kiváltó helyzet már nem létezik. A szovjet birodalom összeomlott, a közép-keleti országok elindultak a demokratikus átalakulás, a jogállam építése útján. Az európai integráció részeivé szeretnének válni. A tragédia, sőt, a tragédiák mégsem tűntek el. Sok – a Kundera-féle esszé táplálta – várakozás ugyanis illúzióknak bizonyult, s a kiábrándulás, a csalódás ezen a téren is lehangozóan, demoralizálóan érvényesül.

Temessük-e el végérvényesen Közép-Európa eszméjét? Soroljuk-e be a többi levitézlett utópia közé, vagy – az eddigi kudarcok ellenére – mint jövősi alternatívához, továbbra is ragaszkodjunk hozzá? Talán bizonyos vonatkozásban revízióra, korszerűsítésre szorul?

A régi – többnyire válasz nélkül maradt – kérdésekhez tehát újabbak kerültek, s a most bekövetkezett tragédiák szintén megoldást követelnek. A jövő felé mutató katarziszokat igényelnek.

*

Bármennyire is sürgetőek ezek a feladatok, a kiütkeresésben vissza kell térnünk Kundera és társai koncepciójához. Vissza kell kanyarodnunk az egyébként tovább gyűrűző vitákhoz.

A The New York Review of Books szerzőjének víziójában földrészünk nyugati és keleti része között található ama középső térség, amely kulturálisan a Nyugathoz tartozott, ám politikai szempontból a Kelet bekebelezte. E felosztást megalapozó ismérvek között a közművelődést megkülönböztetett fontosságú hely illette meg. Közép-Európa – Kundera szerint – mindenekelőtt a kultúra s a sors közösségében rejlik, s amikor a szovjet totalitarizmus elleni magyar, lengyel és csehszlovák felkeléseket méltatta, a bennük munkáló közösségi, kulturális emlékezés hatékonyságát emelte ki. Közép-Európát a hozzá képest teljesen más, tőle idegen orosz civilizációtól óriási távolság választja el. Míg az előbbit a legkisebb területen elérhető legnagyobb változatosság jellemzi, az utóbbit a legkiterjedtebb helyen megvalósítható legkisebb eltérésre, valójában a minél következetesebb uniformizálásra törekszik. Közép-Európát állandóan változó határok között, közös sorsban osztozó nemzetek lakják, amelyek ugyanakkor a túlélésért küzdenek, s eközben egymással is szüntelenül konfliktusokba keverednek. Hányatott, nem egyszer tragikus történelmi múltjuk, az elmaradottság okozta hátrányok ellenére, ezek a népek – főként a múlt századfordulón – virágzó kultúrákat hoztak létre, s ezeket – minden súrlódás, minden ütközés ellenére – számos azonos emlék, probléma és hagyomány táplálta. A gótika és a barokk limesei egybeesnek a Közép-Európa határait, ám kereteik között a legmodernebb eszmei-művészi újítások is honosokká váltak. A Nyugat – állapította meg Kundera – leírta e közties országokat, ám a Keletnek átengedett zóna sorsában – cseppben a tenger – egész Európa sorsa sejlik fel.

E fejtegetések mai felidézése érthetővé teszi számunkra, miért bizonyult – mint már jeleztük – a térség értelmisége befogadásukra oly fogékonyak. Milan Kundera, Vaclav Havel, Adam Michnik, Konrád György és mások Közép-Európája jellegzetesen értelmiségi aspirációkat tolmácsolt. A gondolat s a kritika szabadságának, az egyéni-közösségi autonómiáknak a vágya, a nemzeti hagyományokhoz és az önazonossághoz való ragaszkodás, a hatalom állította tabuk, a különböző cenzúrák eltávolításának a motivációja feszült bennük. Ezért ítélnék találnak Konrád György felfogását, aki Közép-Európa újrafelfedezését kiváltóképp

értelmiségi gondolatként és akcióként értékelte. Ebben az uralkodó ideológiával szembeszegülő kulturális vállalkozásba olyan kihívásra ismert, amely – szűk érdekeken, napi politikai ambíciókon felülemelkedve – hivatalos tételeket, szentesített sémákat tett kérdésessé. Képviselőit döntően erkölcsi motivációk, például az igazságban való élés vágya (Havel) hajtotta. Sajátos felelősségtudat ösztökélte őket. Tetteikben és érveikben a civil társadalom önszervező szárnypróbálgatásai nyertek eszmei kifejezést. Kezdeményezéseik az emberjogi szervezkedésekhez kapcsolódtak, de csak ritkán szövetkeztek azokkal, akik a rendszert belülről igyekeztek megreformálni.

*

Létezik-e Közép-Európa? – tette fel a kérdést Timothy Garton Ash.¹⁰ Kérdése némi bizonytalanságról árulkodik, de aggályait mások is osztották. A vita résztvevőinek egy része – Közép-Európáról szólva – a valóságként való tételezés s a képzelet világába történő kivetítés között ingadozott. Maga a kérdező Ash is kénytelen volt beismerni, hogy a feltámasztandó régió egyelőre csak eszmeként létezik. Mások mindenekelőtt mint az önmagára találás, illetve a jövő felé mutató tájékozódás motívumát mutatták be. Természetesen, ebben a vonatkozásban is találkozhattunk a szintézist keresőkkel, akik szerint Közép-Európában egyidejűleg kell valóságot és ideológiai építkezést látnunk.

Nem kisebb bizonytalanságba ütköztünk ama kísérletek esetében, amelyek a – létező vagy imaginárius – tömb helyét és környezetét szerették volna körvonalazni. Szinte egyöntetű az a megállapítás, hogy Közép-Európa átmeneti és viszonylagos jellegű. Határait mindig is nehezen lehetett rögzíteni; gyakran változtak. Ezeket a határokat történelmi drámák, nagyhatalmi vetélkedések, erősödő vagy gyengülő kulturális befolyások és önmeghatározó velleitások rajzolták meg, illetve ugyanezek a tendenciák játszottak szerepet abban, hogy a századok során nem egyszer módosultak. (Talán most nyílt alkalom arra, hogy a térség helyét és sorsát ne kizárólag külső erőközpontok, hanem belső tényezők, aspirációk is meghatározzák. Nem csupán a belső és külső határok cserélődtek az idő sodrában, hanem – legalábbis úgy tűnik – az egész régió Nyugat és Kelet között mozog. Ady Endre, aki Párizs szerelmese és hazája sajátos jellegének, értékeinek védelmezője volt, Magyarországot „kompországnak” minősítette, amely két part, Kelet és Nyugat között ingázik, de inkább Kelet felé tart. Nos, a költői hasonlattal élve, Közép-Európát „komprégióként” is jellemezhetnénk, mert – a két pólus szívó-taszító hatására – hol az egyikhez közeledett, hol a másiktól távolodott.)

A régió határainak és belső összetevőinek egyértelműbb megállapítását az a körülmény is bonyolítja, hogy – amint arra számos szerző rámutat – Közép-Európában a többszörös és egymással bonyolult kapcsolatban, kölcsönhatásban lévő sokszínűség elemei uralkodnak. Etnikumok, nemzetek, vallások, nyelvek és művelődések érintkeznek/ütköznek itt egymással, s a központtól távolító, valamint a központhoz közelítő erők változó súlya és szerepe szintén az illékony heterogenitás fokozásához járult hozzá.

A „halmozott és egybefonódott pluralitások” (Hanák Péter) okozta nehézségek, a régiót jellemző elemzésekben oly sűrűn tetten érhető elfogultságok azonban nem jelentik azt, hogy a vitát kiváltó/tápláló munkákban és magában az eszmecserében ne lett volna, ne lenne jelen a tárgyilagos vizsgálódás. Közép-Európa eszméje nem pusztán a nosztalgia s a vágyak forrásvidékéről merít. Nem egyedül költői-írói víziók, nem csak elit fők sznob tervei táplálják. A tudományos kutatás éppúgy bábáskodott a világra jötténél, mint az a merészen anticipáló politikai gondolkodás, amely a történelem- és kultúrfilozófiával, valamint a jövőkutatással rokon.

Amit a tudományos vizsgálódást illeti, a történelemtudomány különböző ágait kétségtelenül privilegizált hely illeti meg, ám a geopolitika s a gazdaságtan eredményeiről sem szabad lemondani. De azt is mindig szem előtt kell tartanunk, hogy nincs olyan vegytiszta szakmai bűvárkodás, amely bizonyos politikai preferenciáktól teljesen mentes lenne. Kétségtelen, az utóbbiak hatása nyomon követhető a tekintetben is, hogy egyik vagy másik szerző kétrégiós, illetve háromrégiós koncepció mellett teszi le a garast. Míg az utóbbi képviselői – különböző indítékokból – nem akarnak a Kelettől teljesen elszakadni, az előbbi megszólaltatói a kizárólagos nyugati orientációt szorgalmazzák. Az egyik vagy másik felfogás melletti opciót – a felsorolt készletetek mellett – még olyan helyzetek is befolyásolják, mint például a Romániához tartozó Erdélyé, amely múltja, számos hagyománya révén a Nyugathoz kötődik.

Az életből tragikus módon távozott magyar történész, Szűcs Jenő nemzetközileg is elismert munkájának¹¹ már a címe is jelzi, hogy a háromrégiós felfogást képviseli. A tanulmány eredetileg – a szamizdatként megjelentetett – Bibó-émlékkönyv részére készült, a legális kiadás évszáma (1983) pedig azt bizonyítja, hogy Európa régióinak, illetve Magyarország, a magyarság európai helyzetének a problémája Milan Kundera esszéjének nyilvánosságra kerülése előtt is mélyen foglalkoztatta a magyar értelmiségi elitet. A kérdéskör feszegetésének egyébként nagy magyar hagyománya van, a Szűcs-féle vizsgálódás közvetlenül Bibó István gondolatvilágából inspirálódik. Ezt a körülményt a francia kiadás¹² előszavának a szerzője, Fernand Braudel is kiemeli. Braudel rámutat arra, hogy Szűcs kutatásai és eredményei ama bibói felismerésre támaszkodnak, amely szerint a történelem eseményei, fejleményei mögött hosszú századok folyamán kialakult szerkezetek húzódnak meg, s ezek a jelent is több vonatkozásban meghatározzák. A történelemben - Szűcs szerint – nemcsak szerkezetek, hanem modellek is találhatóak. E képződmények belső összetétele változhat ugyan, érvényük viszont megmarad, s a struktúrákon át érezteti hatását.

E szemlélet optikájában vizsgálva Európa történelmileg kialakult szerkezeit, régiók számára Szűcs Jenő megfelelőbbnek találja a Közép-Kelet-Európa elnevezést. Nagy erudícióval vázolja fel mind a nyugati társadalomfejlődést (pl. a társadalom s az állam szétválasztása), e fejlődést kifejező intézményeket, fogalmakat (társadalmi szerződés, természetjog, népszuverenitás, a hatalmak elválasztása), mind a keleti alakulást. Az utóbbira – többek között – a jobbágyság prolongálódása, valamint az lenne jellemző, hogy keretei között a társadalom „államosítása” ment végbe. A kelet-európai jellegű szerkezetben – Bibó nyomán – a társadalmi viszonyok hosszú távú mozdulatlansága, újabb és újabb holtpontok, zsákutcák alakulása figyelhető meg. Közép-Kelet-Európa a kétféle szerkezet között helyezkedik el, mégpedig úgy, hogy „a nyugatias modellekhez és normákhoz igazodott ugyan, de a kelet-európai közegben eleve a szerkezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával.”¹³ Figyelmet érdemel, mert a történelem reáliáihoz való igazodás tolmácsolja, hogy Szűcs hangsúlyozza: a két szélső modell közé eső régió nem egységes képződmény, hanem többféle variánsot hozott létre.¹⁴

*

Milan Kundera esszéje 1984-ben nyomatékosan tudatosította, hogy az általa vizsgált tragédia kis nemzeteket sújtott. Olyanokat, amelyek – a maguk bizonytalan kontúr-regiójában – Németország és Oroszország közé szorultak. Még a cseh író e kis országok elorzott – főként a kultúra területén érvényesült egykori kimagasló teljesítményeire s a bennük megnyilvánuló, ám az idegen nagyhatalmi kisajátítástól fenyegetett – identitására hivatkozott, a XX. század egyik legszámottevőbb és legnormálisabb magyar politikai gondolkodója, Bibó István négy évtizeddel előbb a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról értekezett.¹⁵ Az érintett kelet-európai államokról készített bírálati láttelet – grosso modo – az egész közép-európai régióra vonatkozik, ezért feltétlenül meg kell vele ismerkednünk.

Bibó István – akárcsak Kundera – elsősorban Lengyelország, az egykori Csehszlovákia és Magyarország történelmi pályáját vette tekintetbe, amikor Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának a deformálódását diagnosztizálta. A három állam sorsának közös vonásait kimutatva, Bibó arra a következtetésre jutott, hogy ezek az országok történelmi zsákutcába sodródtak, ahol – a nemzeti keretek bizonytalansága, a nemzetállalulás kínos voltából kifolyólag – zavaros filozófiák, hazug propaganda, de legfőképp az antidemokratikus nacionalizmus befolyása alá kerültek. Ilyen körülmények között, a közép- és kelet-európai „politikai lelkiség” legfőbb vonásává a közösségért való egzisztenciális félelem vált. Márpedig a félelem és a demokrácia összeegyeztethetetlen egymással.

Térségünkben – Bibó szerint – a politikai jellem is eltorzult. Hisztérikus lelkiállapot alakult ki, aminek következtében a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok közötti határvonalak elmosódtak. A Bibó István készítette látletben alapvető patogén tényezőként szerepelnek a kibogozhatatlan területi ellentétek, s az a terület-központú szemlélet, amely a közép-kelet-európai államok közötti konfliktusokat gerjeszti. Bibó felfogásában ezen államok nyomorúsága jórészt az állandó, illetve időről időre kiújuló területi vitákban nyilvánul meg.

Láthatjuk, Bibó elemzésében a Milan Kundera jelezte tragédia több dimenzióban követhető nyomon, előzményei pedig a letűnt évszázadokba nyúlnak vissza. Éppen ezért indokolt, hogy nem annyira Közép-Kelet-Európa tragédiájáról, mint inkább tragédiáiról beszéljünk.

Nem vitás, hogy Közép-Európa „elrablásában” Kundera felfedezte a térség országai tragikus sorsának egyik lényeges összetevőjét. De csak az egyiket. Az sem kétséges, jól látott, amikor – mint említettem – Oroszország mellett e tragédia előidézőjeként Európát is bírálta. A cseh író és több vele egyetértő szerző nem fordított azonban kellő figyelmet arra, hogy balsorsunkért ezek az országok maguk is felelősek. Kunderaék csótlásának következményei éppen az elmúlt években váltak nyilvánvalóvá, amikor a szovjet megszállás megszűntével az egymással önpusztító területi konfliktusokba bonyolódó országok tengernyi szenvedést idéztek elő.

Meggondolkoztató, sőt érthetetlen, hogy Kundera – más eszmetársaival együtt – szinte észre sem vette a térség rákfenéjét: a kisebbségi kérdést. Igaz, Timothy Garton Ash és Czesław Miłosz megkongatta a vészharangot a térségben endémikusan jelenlévő, kitörésre kész, egymás ellen acsarkodó nacionalizmusok miatt.¹⁶ A napjainkban elszabadult sovénacionalizmusok démonjainak elemzése, illetve bírálata azonban nem szerepel kellő fajsúllyal a régió jövőjével foglalkozó írásaiban. De ki látta előre ezt a század-és ezredvégi apokalipszist? A Bosznia-szindróma – tudtommal – egyetlen prognózisban sem fordult elő.

Persze, azok az elképzelések és tervek, amelyek a régió békés holnapjait, modernizációját próbálták körvonalazni, rendszerint hangsúlyozták, hogy ez a jövő csak az itt élő népek, nemzetek és nemzetiségek kiegyezésével, alkotó együttműködésével közelíthető meg. Szarajevó, Gorazsde és Koszovó után azonban lehet-e, szabad-e még ilyen reményeket táplálni? Közép-Kelet-Európa felemelkedése a mítoszok avagy az utópiák birodalmába tartozik?

Leszek Kolakowski már a hetvenes évek elején figyelmeztetett arra, hogy nihilista módon a mai ember sem mondhat le a mítikus képekről és szemléletről. A racionális gondolkodás nem küszöbölheti ki ezeket, mert nélkülük létünk megszűnne emberhez méltónak maradni.¹⁷ Ernst Blochtól megtanulhattuk, hogy a „remény-elv” az emberi lét nélkülözhetetlen motivációi közé tartozik; félreismerhetetlenül jelentkezik azokban a – „docta spes”-t kifejező – konkrét utópiákban, amelyek nem légyarákat építenek, hanem – a jövőnek elébe vetve – a valóságos latens, ám életbe ültethető, gyakorlatilag alkalmazható tendenciát fejezik ki.¹⁸

Tény, hogy a világboldogító messianizmusok csődjével, a valóságtól elrugaszkodott, de erőszakkal a térség országaira oktroyált modell bukásával az utópiák ázsiója nagyot esett. Szinte semmivé foszlott. Megnőtt viszont ama jobbító erőfeszítéseké, amelyek – pragmatizmussal is elegyesen – a demokratikus átalakulást, az átmenetet a lehetséges legnagyobb szociális érzékenységgel kívánják megvalósítani. A jövőt fürkésző, a küszöbön álló új század, új évezred távlatait kitapogató gondolatokra, „nappali álmokra” és valósnak mutatkozó tervekre azonban továbbra is szükség van térségünk esetében is.

Éppen ezért földrésznünk e tájain is jelentkező/izmosodó regionalizmusok idején nem szabadna lemondani a közép-európai gondolatról. Noha manapság kezdjük árnyaltabban megítélni az Osztrák-Magyar Monarchia szerepét, a közép-európaiság nem merülhet ki a múlt iránt táplált nosztalgiából.

Közép-Európa (lehet, kissé idealizált) továbbélteése hozzájárulhat ama légkör meghonosodásához, amely a kisebbségi kérdés korszerű rendezésének is kedvez. E tekintetben a „köztes Európa” tradíciója s az új életre galvanizált erdélyiség szerencsés módon találkozhat. Jól kiegészítheti egymást.

*

A regionalista reneszánsz s az európai egyesülés összefüggései között, a közép-kelet-európai valóság talaján megkerülhetetlennek mutatkozik a nemzetállamok holnapjainak a becserkészése is. Merész jövő-anticipációk s e tájakon hatékony pragmatizmus valaminő egybeötvözésére lesz szükségünk. (Persze, ez a szintézis nem lesz, nem is lehet tökéletesen kiegyensúlyozott. Szinte elkerülhetetlen, hogy egyik vagy másik összetevő ideig-óráig ne kerüljön túlsúlyba.)

A kutakodásnak abból a – mára már elterjedt – felismerésből kell kiindulnia, hogy a nemzetállamok hagyományos létét és funkcióit két, egyidejűleg érvényesülő tendencia befolyásolja. „Fölkötük” zajlik a felségjogaikat csorbító integráció, s ugyanakkor „alattuk” lépnek színre és erősödnek meg azok a tájegységek, amelyek a központosított hatalomtól egyre több illetékességet hódítanak el.

E fejleményekre is támaszkodva szorgalmazza Kende Péter a nemzetállamisággal való szakítást.¹⁹ A beiktatandó cezurát azonban főként azzal indokolja, hogy a mögöttük hagyott másfél évszázad során térségünkben nyilvánvalóvá vált a nemzetállami felfogás kudarca. Az itteni nemzetállamok zsákutcába kerültek, az 1990 utáni nagy eufóriában sem ismerték fel az illetékesek, hogy tájajaikon a Nyugattól átvett hagyományos nemzetállami sémák nem mentesítenek az 1918 előtti és utáni bajoktól. A megoldást szerzőnk abban látja, hogy különbséget kell tenni politikai és nyelvi közösség között. Véleménye szerint térségünk rendkívül bonyolult és konfliktusos nyelvi-etnikai viszonyai nem teszik lehetővé a kultúrmentzeti alapon megnyugtató politikai rendezést. Kende azt állítja, hogy a nemzet új – Közép-Kelet-Európában alkalmazható – politikai megfogalmazása elodázhatatlanná vált.

Kende nem a politikai nemzet francia (jakobinus) változatának az átvételére gondol. Jól tudja, hogy a központosított francia állam egyneműsítő politikát folytatott, s csak a közelmúltban kezdte elismerni a regionális, nyelvi alkultúrákat. Kende szeméi előtt a politikai nemzetnek régióknak adottságaira szabott variánsa, a „nemzetközösség” lebeg. Ez más, mint a „népközösség”, de a kétféle identitás nem zárja ki egymást. Elképzelését egy hozzánk közel álló példával illusztrálja. A „székely ember – írja – tehát a magyar népközösség része, egyszersmind a romániai (nemzetközösség) tagja. A román (nemzet) tagja nem lehetne, minthogy az kultúrfogalom, s székelyünk a magyar kultúrához tartozik. De a magyar (nemzet) tagja sem lehet, mert politikailag az nem terjed túl a magyar államhatárokon, annak tagja székelyünk csak áttelepülés árán lehetne. Amíg ezt nem teszi, a romániai (nemzetközösségbe) tartozik, miközben joggal tekintheti magát a magyar (népközösség) részének.”²⁰

E nézet első publicisztikai kifejtései nálunk bírálatokat váltottak ki. A társadalompolitikai és mentális fejlemények sem igazolták. Napjainkban egyrészt izmosodik a (kultur) nemzethez való tartozás – immár intézményekben is lehorgonyzott – tudata, másrészt a

romániai nemzetközösségi tagság vonzereje sem tudja az előbbi folyamatot fékezni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ország következetes demokratizálásának, a kisebbségi jogok és önkormányzati formák megszilárdulásának menetében ne erősödne az állampolgári lojalitás, ne fejlődne az „alkotmányos hazafiság” (Habermas).

Kis János koncepciója több vonatkozásban is érintkezik a Kende Péterével. A nemzetállam meghaladását – a liberalizmus szellemében – bemutató tanulmányában²¹ meggyőzően fejtegeti, hogy etnikailag megosztott társadalomban (a mindenki számára jogegyenlőséget szavatoló) állam nem lehet nemzetállam. Legitimítást csak egy „társnemzeti állam” élvezhet. E hatalmi képződmény pedig a határai között található etnikumok politikai közösségével azonos. Kis – túllépve a klasszikus szabadelvűségre hivatkozó felfogáson – elfogadja a csoporthoz kötött, tehát a kollektív jogok szükségességét. Nem tesz viszont egyenlőségi jelet e jogok és a területi autonómia, valamint a föderalizmus közé.

A múlt század végi magyar politikai nemzet elméletével és gyakorlatával szemben Kis János koncedálja, hogy az „hatalmas magánéleti térségeket” biztosított a nemzetiségeknek, de retorikája nem volt összhangban a (magyarosító) nemzetiségi politikával. Joggal állapítja meg, hogy –noha a mostaninál kedvezőbb helyzetet teremtené – az utódállamokbeli magyarság sem fogadhatja el egy ilyen megoldást. A magyarság nemzeti érdekei azt kívánják, hogy térségünkben törjön meg „a nemzetállami modell egyeduralma”.

Felfogását summázva Kis János csak azt a nemzeti politikát fogadja el, amely „a nemzetállammal szemben a társnemzeti államot, a politikai nemzettel szemben a több kultúrájú politikai közösséget, az állampolgári jogok kizárólagosságával szemben a csoporthoz kötött – egyéni és kollektív – jogok lehetőségét, s a szuverén államok egymásmellettségével szemben az Európai Uniót” kínálja.²²

*

Ha ezek – a nemzetállamhoz, a regionalizmushoz, az európai integrációhoz kapcsolódó – fejtegetések többnyire csak közvetve utalnak a transzszilván sorsproblémákra, Molnár Gusztáv elméleti vitaindítója²³ hosszú évtizedek óta először veti fel közvetlenül az erdélyi kérdést. A fogalom nemes értelmében vett „provokatív” kezdeményezésével az egyik errefelé leginkább bebetonozott tilalomfát kezdi döntögetni. És teszi ezt az európai régiók kialakulásának, s azok változásainak az értelmezésével. Vizsgálódásait a geopolitikai megközelítés, a Huntington-féle „civilizációs paradigma” alkalmazása teszi mifelénk újszerűvé, néhány vonatkozásban pedig vitathatóvá.

The Clash of Civilizations?²⁴ című elhíresült tanulmányában (1966) – mint ismeretes – Samuel Huntington azt állítja, hogy a régi civilizációk (vallások) közötti különbségek konfliktusokhoz, esetleg háborúkhoz vezetnek. Ez a veszély sötét árnyékot vet holnapjainkra. E tétel megkerülhetetlenné teszi Európa határainak a meghúzását. Huntingtongal egybecsengően több szerző úgy véli, hogy ezek a határok ott vonulnak, ahol a nyugati kereszténység kisugárzásának a keleti ortodox egyház, illetve az iszlám dominanciája állja útját. Az Európát megosztó limes elválasztja a balti államokat Oroszországtól, kettészeli Fehér-Oroszországot és Ukrajnát, majd a Kárpátok vonulatát követve, Szlovéniát és Horvátországot Nyugathoz illesztve, Dalmácia partjain éri el az Adriát. Bennünket közvetlenül érint és Molnár okfejtését alátámasztja, hogy az említett civilizációs törésvonal Erdélyt a nyugati tömb részeként tünteti fel. Ez a körülmény – érthető módon – problémát okoz, feszültséget kelt Románián belül. A határvonalat nem csupán gótikus vagy barokk templomok, hanem egy – Közép-Európát idéző – mentalitás, illetve munkakultúra még észlelhető nyomai is jelzik. Erdély még mindig más, mint az Ókirályság. Molnár Gusztáv találóan a „Mitteleuropa fragmentumok”, ama tartományok közé sorolja Erdélyt, amelyek múltjuk, hagyományaik és civilizációs színvonaluk révén továbbra is Közép-Európára emlékeztetnek, ám politikai döntések következtében kívül maradtak Nyugat keleti határain.

Mi lenne a megoldás?

Ha Románia nem akar belesodródni a sikertelen államok (failed states) kategóriájába, akkor – Molnár szerint – a föderatív alapokon való átszervezésre van szüksége. Erdély és más országrészek számára a devolúció lehetőségét kellene felkínálnia. A kialakítandó tartományok, vagyis a regionalizáció alapjait azonban nem – a konfliktusokat gerjesztő – etnicitás, hanem a területi, helyi identitások feltámasztása, megszilárdítása biztosíthatná.

Nem nehéz elképzelni, milyen ellentmondásos visszhangot váltottak ki Molnár Gusztáv tételei. A vita szövegei a Magyar Kisebbség 1998. 1-es számában s a marosvásárhelyi Altera című román nyelvű szemle 1998. 8-as számában jelentek meg. Nem tekinthetem most feladatommá, sem a Huntington-i koncepció érdembeli kritikai taglalását, sem az – egyébként igen magas színvonalú – polémia részletező felidézését. Számomra itt és most, mindenekelőtt az egész komplexum értékelése a fontos, mert a korszerű regionalizmus megjelenését fejezi ki nálunk. Igaz, az eszmecsere kisugárzása nem haladja túl egy eléggé szűk értelmiségi kör határait, de a társadalompolitikai nézetek története azt tanúsítja, hogy valamilyen újító kezdeményezés jelentőségét és későbbi szerepét nem a világra jövetelénél bábáskodók száma határozza meg. Ebben az összefüggésben azonban sokatmondónak ítélem a román vitapartnerek véleményét, s egy-két esetben reflektálni is kívánok rájuk.

Mindenekelőtt Gabriel Andreescunak, a Román Helsinki Bizottság társelnökének érveit emelném ki. A demokratikus román értelmiség kiemelkedő személyisége fenntartásokat táplál a Molnár-féle megoldásokkal szemben. Nem tartja őket időszerűnek és kivihetőnek. Ő a „kiegyezés román modelljét” ajánlja, amely – szerinte – közel állna a megvalósuláshoz. Ez a „modell” – a társadalomban végbemenő valós folyamatok összegezéséeként – abban rejlene, hogy a román politikai erők a nemzeti kisebbségek védelmére szolgáló sajátos rendszabályok rendkívül magas standardját fogadták el, s ennek ellenében a magyar közösség implicit módon lemondott a saját védelmi mechanizmusok – az önrendelkezés és autonómiák rendszere – kialakításáról, amelynek nincs helye a román alkotmány keretei között.²⁵

Gabriel Andreescu véleménye, amely a román elit kompromisszumkészségének jelenlegi határait jelöli meg, az adott (alkotmányjogi) feltételeket – mondhatni – változtathatatlanokként kezeli. A romániai devolúció mostani igen nehézkes megvalósíthatóságával szemben ő az Európai Unió integrált rendszerétől reméli, hogy a különböző régiók eredményesen érvényesítik majd a maguk földrajzi, nyelvi, gazdasági és más jellegű sajátosságait.

Bakk Miklós hozzászólásában – többek között – nyomon követi az Andreescu-csoport felfogásának változásait. 1995-ben – állapítja meg – Andreescu már felismerte, hogy a Romániát Európához kötő stratégiának két – egymást kölcsönösen feltételező – összetevője van: „a Magyarországgal közös határ átjárhatósága és Erdély bevonása – a belső gazdasági liberalizáció révén – egy regionális dinamikába.”²⁶ Ez a fejlemény – Bakk értelmezésében – már több az identitáshoz való jog garantálásánál. Erdély regionális mozgósításának távlati azt vetítik előre, hogy egy multikulturális tájegység örökségének, a „régii Mitteleuropa civilizatorikus erejének” az állampolitikai hasznosításával valminő kiutat kínál.²⁷

A polémia másik résztvevője, a Párizsban élő Antonela Capella Pog(cean egyetért Molnár Gusztáv jövőképevel, Erdély regionális „rehabilitációjával”. Ez – szerinte – egybefogná a térség lakosait és a „posztmodern nemzetállam leépülésének a megállapítására támaszkodik”. A Molnár-féle koncepcióval szembeni fenntartások abból is fakadnak, hogy – mint találóan leszögezi – Erdélyben „a nemzeti kötelék fölébe kerekedik a regionális identitásnak vagy az állammal való azonosulásnak”. A közös jövő záloga – szerinte – az lenne, hogy Erdély lakossága először erdélyinek érezze magát, s csak utána azonosuljon magyar vagy román nemzetiségi

mivoltával.²⁸

Ez a követelmény számomra – középtávon – elérhetetlennek tűnik. Azt sem hinném, hogy egy korszerű erdélyiség a nemzethez tartozás tudatát kategorikusan kizárná. A regionális önazonosság vállalása összeegyeztethető a – főként az anyanyelv közvetítette – nemzeti hagyományokhoz és értékekhez való ragaszkodással.

Magam is szentül meg vagyok győződve Antonela Capelle-Pog(cean konklúziójának helyességéről: az erdélyi magyarok csak a románokkal folytatott párbeszéd révén boldogulhatnak. És noha a párizsi politológusnő kijelenti, hogy nem a két világháború közötti transzszilvanizmus felidézésére gondol, én azt hiszem, hogy éppen ennek az öröksége hatékony módon sarkallná a nemzeti kizárólagosságok meghaladását.

*

A jövőt fürkésző/előkészítő elméletek és eszmecserék mellett a regionalizmus a hétköznapi életben is lassan utat tör magának. Jelentkeznek az erdélyi identitás vállalásának gyakorlati következményei is. Nem csupán azoknak a számszerű gyarapodására utalok, akiknek (magyaroknak és románoknak) már elégük van a „kudarcot vallott provincia” (Alexandru Cistelean) okozta kudarc-élményekből (ezt a tudat- és lelkiállapotot fejezik ki például a Sabin Gherman-féle Pro Transylvania Alapítvány célkitűzései). Főként a különböző megyék, tájegységek, mikrorégiók közötti – túlnyomó részben gazdasági jellegű – együttműködések ígéretes kibontakozását értékelném. Ez a folyamat, tekintettel arra, hogy Románia „mozaikszerkezetű ország” (Kolombán Gábor) lévén, a különböző vidékek és megyék igen eltérő fejlettségűek, pozitív alakulásként könyvelhető el. Elkészült a regionális fejlődésre vonatkozó törvény is. Nyolc regionális tanácsot hoztak létre. Kívánatos lenne, hogy ez az egész fejlemény kulturális, etnikai vonatkozásban is eredményesnek bizonyulna. Ezt is elősegítené, ha – európai mintára – a régiók közigazgatási-jogi legitimitással rendelkeznének. Reményeket fűzhetünk az állami határokon átívelő „euróregiók” működéséhez is, hisz országok és népek egymáshoz való közeledését ösztönözheti.

Talán nem délibáb-kergetés, ha a különféle mikro- és makrorégiók hálózatának kiépülésétől – a Romániában oly szívós centralizáló törekvések visszaszorulásával együtt – az erdélyi identitás új meghatározását is várjuk. Ismételten hangsúlyozom: eszmei síkon a transzszilvanista hagyaték ebben segítségünkre lehet.

Jegyzetek

1. Joó Rudolf: Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Bp. 1988, 129-140.
2. Zsolt K. Lengyel: Auf der Suche nach dem Kompromiss. München, 1993, 385.
3. Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
4. Dr. Müller Hermann: Erdély lehetséges jövője. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
5. Dr. Romul Boil(: Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
6. Babits Mihály: Európaiság és regionalizmus. Erdélyi Helikon, 1930.
7. Láng Gusztáv: Egy önmeghatározás tanulságai. In: Kivándorló irodalom. Kolozsvár, 1998, 37.
8. Pomogáts Béla: Kisebbségek Európája. In: Noé bárkája. Bp. 1991. 70-71; Régiók Európája. Uo. 79.
9. Milan Kundera: The tragedy of Central Europe. The New York Review of Books, 1984. apr. 26.
10. Timothy Garton Ash: Létezik-e Közép-Európa? Századvég, é.n. Bp. (külön szám), 87-104.
11. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp. 1983.
12. Szűcs Jenő: Le trois Europes. Paris, 1983.
13. Szűcs Jenő: i.m. 67.
14. Uő. uo. 94.
15. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok, Bp. 1986. II. k. 187-265.
16. Timothy Garton Ash: i.m. – Czeslaw Milos: A mi Európánk. In: Századvég, 104-110.
17. Leszek Kolakowski: Die Gegenw(rtigkeiten des Mithos. München, 1973.
18. Ernst Bloch: Das Prinzip Hoffnung. I-II. Frankfurt am Mein, 1959.
19. Kende Péter: Szakítani a nemzetállamisággal. In: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Bp. 1994, 84-94.
20. Uő. uo. 89.
21. Kis János: Túl a nemzetállamon. In: Az állam semlegessége. Bp. 1997, 129-185.
22. Kis János: i.m. 183.
23. Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. Magyar Kisebbség, 1997, 3-4.
24. Samuel Huntington: Civilizációk összeütközése. Korunk, 1996.1.
25. Gabriel Andreescu: Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
26. Bakk Miklós: Románia és Közép-Európa – két kiegészítés. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
27. Uő. uo.
28. Antonela Capelle-Pog(cean: Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. Magyar Kisebbség, 1998. 1.

Kézirata közlésével búcsúznunk Gáll Ernőtől a 83. évében elhunyt erdélyi tudóstól, a Korunk nyugalmazott főszerkesztőjétől (A Szerk.)